

על עצים, ציפורים ועל העיט

אגדה קדומה מספרת שכאשר גורש מהעדה איבד האדם את כל שכיות החמדה שבגן, פרט לשריד אחד שהשתמר אצלנו עד עצם היום הזה: הריח, שהוא לפי חז"ל החוש הרוחני ביותר. בהבדלה, בה נפרדים אנו מהשבת, נוהגים אנו להריח בשמים, כדי לקחת אתנו לימות החול, משהו מעדן השבת.

ארשה לעצמי להוסיף נספח לדברים אלה. לעניות דעתי גם עצי הפרי הם שריד לגן העדן האבוד. יש בהם הרבה מהחסד והתום הראשוניים. כמובן, אין בגן עדן אכילת בשר, שהרי היא קשורה בהריגת בעלי חיים. יתירה מכך, אין שם אף אכילת דגנים או ירקות, שהרי באכילתם אנו מכלים את הצמח. לא כך עצי הפרי. יש בהם לקח מוסרי עמוק, האדם קוטף את הפירות מבלי להשחית את העץ, הממשיך לחיות. אכילת הבשר ואף הדגנים כרוך לדאבונו באלימות. לא כך העץ, המעניק את פרותיו לאדם במחווה של חסד אצילי.

תופעה זאת היא פלא עצום המהווה לדעתי חידה ללא פתרון עבור תורת האבולוציה. לשם מה ישקיע עץ אנרגיה מרובה ויצירתיות מופלאה של חומרים שונים המהווים מזון ומרפה לחיות ולבני האדם? להבטיח את תפוצת זרעיו? הלוא אילנות הסרק ורוב הצמחים מצליחים לעשות זאת בדרכים עצלות וחסכניות יותר. לא שימוש בתורת המשחקים ולא הישענות על הגנים האגואיסטיים של ריצ'רד דוקינס יעזרו לתורת האבולוציה להסביר בזבוז משווע זה. הרבה יותר מתקבלת על הדעת להניח את התורה המיסטית לפיה הפירות ניתנו לאדם במחווה של אלטרואיזם וחסד. עצי הפרי הם שרידי גן העדן בעולמנו האנוכי, האכזרי והאלים. זאת לדעתי, האינטואיציה הבסיסית שביודעים או לא יודעים הביאה את אבותינו להגן על עצי הפרי. הם נזהרו מלכרות עצי פרי, תוך הרחבת הציווי המקראי (דברים כ, יט): "כי תצור אץ עיר... להקלחם עליה... לא תשחית את עצה לנדח עליו גרון כי ממנו תאכל ואתו לא תקלח", והפסוק מסיים באמרה מופלאה ומסתורית, "כי הקאדם - עץ השדה?": האם אדם הוא, האם חטא לך שאתה בא להשחיתו?

עצים וציפורים

במרבית השנים, חל ט"ו בשבט בשבת פרשת 'בשלח', הקרויה 'שבת שירה' על שם שירת הים המובאת בפרשה. שבת 'שירה' מצרפת את הציפורים לעצים. על פי מנהג יהודי קדום, עלינו לפזר בחוץ אוכל עבור ציפורי הדרור. הטבע משתתף בשמחת השחרור, ושירת הציפורים מלווה את שירת הים של בני ישראל. אולי גם שירת הציפורים היא שריד של גן העדן. האגדה הוסיפה למנהג הזה הסבר "מעניין" יותר. בפרשתנו מסופר על המן שירד במדבר יום יום, פרט לשבת (שמות טז כה-כז): "ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה', היום לא תמצאנהו בשדה". ולמרות ציוויו "וינהי ביום השביעי יצאו מן העץ לקקט, ולא מצאו". האגדה המאוחרת פיתחה

את התיאור החסכני, והוסיפה סיפור על דתן ואבירם, שני האויבים הארכטיפיים של משה, שיצאו בליל שבת ופיזרו בשדה את המן שלקטו ביום שישי. הם התכוונו לחזור ולאסוף אותו בשבת כדי להוכיח שמשה בדאי. דתן ואבירם חזרו בשבת ללקוט מן "ולא מִצָּאוּ". ציפורים נשאו את המן למרחקים, כדי שהשבת לא תחולל. כשכר למעשיהם מאכילים אנו את ציפורי הדרור בפרשת 'בשלח' בה מסופר על המן. ציפורי הדרור שמרו על היושר הטבעי שלא הושחת במזימות בני האדם: "כי האדם - ציפורי הדרור?"

פדיון הציפורים

בספרו 'אור הגנוז' (עמ' 227) מביא מרטין בובר סיפור חסידי שסוגן על ידו. ר' זושא, הדמות החסידית התמימה נודד ממקום למקום כדי לקבץ כסף ל"פדיון שבויים". נזדמן ר' זושא לפונדק, ורואה כלוב ציפורי דרור המנסים לשווא לחזור אל החופש. נכמרו רחמיו: "הנה אתה מכתת רגלך להשיג מעות עבור פדיון שבויים, והנה נזדמן לך... להתיר הציפורים ממאסרם". אמר ועשה, ושמא הוסיף: "עוף גוזל, חתוך את השמים, טוס לאן שבא לך". הפונדקאי חוזר. "היאך העזת בלבך לגזול ממני את הציפורים ולאבד ממון הרבה ששילמתי עבורם?" שואל הפונדקאי. ר' זושא עונה לו: "הלוא פעמים רבות אמרת 'ורחמיו על כל מעשיו?' בסיום הקלאסי, מתנקם הפונדקאי באכזריות רבה. על כך הוא נענש מהשמים והפונדק נשרף. בובר מיתן את הסיום: "מיד הכה אותו הפונדקאי... וזוסיא הלך לדרכו בלב שמח".

ר' זושא ראה בשחרור הציפורים קיום מצוות פדיון שבויים! על כך אני מצר ודואג, שמא כשאבוא בפני בית דין של מעלה יאמרו לי: "שלום שכנא, למה לא היית זושא?" אמנם כן, אין מעשה יהודי יותר מאשר פדיון שבויים. אך תמה אני מה היה עושה ר' זושא אם במחיר שחרור ציפורי הדרור היה מתחייב לשחרר גם בז ועיט? האם מותר לשכוח כי "יש עיט בשמים, גור לך!". עיט? כן, כי הנשר למרות היותו עוף דורס "על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאֵהו על אֶבְרָתוֹ" (דברים לב, יא). הנשר מרחם על גוזליו, העיט שולח אותם להתאבד.

על קן ציפור

מצווה אחת קשורה לציפורים, מצוות 'שילוח הקן' (דברים כב ו-ז): "כי יקרא קן צפור לְפָנֶיךָ... וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל הָאֶפְרָחִים אוֹ עַל הַבִּיצִים לֹא תִקַּח הָאֵם עַל הַבָּנִים. שְׁלַח תִּשְׁלַח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ - לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמִים". רבים ניסו לעמוד על משמעותה של מצווה זאת. על פי הרמב"ם מטרתה היא למנוע צער, רגש אוניברסלי המשותף לאדם ולבעלי החיים. ר' עובדיה ספורנו איש הרנסנס, ראה בה מצווה אקולוגית: "שלא להשחית זרע עופות השדה שהם הפקר, וזה בשלוח האם". הרמב"ן פתח אפיק חדש כאשר תפס שבמרכזה נמצא לא הציפור אלא האדם. דרך זו פותחה על ידי ר' שמשון רפאל הירש. אדם פוגש קן "וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל הָאֶפְרָחִים אוֹ עַל הַבִּיצִים". הציפור היא אם, והאמהות הופכת אותה לפגיעה. קל ונוח לתפוס אותה במצב זה. אם אמנם לא יכול אתה לעמוד בפני יצרך, ורוצה אתה לקחת את הקן, חייב אתה לשלח את

האם לחופש. "הרגע של קיום תפקידה כאם מגן על נקבת הציפור בעצמאותה ובחירותה". מצוות 'קן ציפור' באה לחנך אותנו ולעצב את יחסנו לאמהות. ועלינו להכליל מצווה הזאת לעיקרון-על מוסרי. אל לו לאדם לנצל את ההומניות של יריבו כדי להרוויח רווח רגעי. גם במלחמה חייב האדם בהוגנות ובאצילות מינימלית.

אינני חושב שהיה מותר לנו להמיר ציפור וגופות בעיטים המסכנים את ציפורי השיר שביער. אסור היה לשחרר את "העיט הצבוע" (ירמיהו יב, ט), הדורס המעמיד פנים שהוא ציפור טהורה ותמה. כיצד יכולה תרבות להתגאות ולהשתחף שנצחה את האויב, כאשר השיגה מה שהשיגה בנצלה את רגש האמהות וההומניות. לא יודעים העיטים שההיסטוריה היא "נתיב לא ידעו עיט... לא הדריקוהו בני שחף" (איוב כח, ז-ח). היא תרשום בדפיה מעשים אלה בדיו של קלון. אבינו המשותף, אברהם, מביט מן השמים, מתבייש, ונזכר בברית בין הבתרים (בראשית טו, יא): "ויַרְדֵּ הָעֵיט עַל הַפְּגָרִים" סחרת בגופות החללים – תגורש, "ויֵשֶׁב אֶתְּם אֲבָרָם". לא יירשני העיט - כי אם הציפור!